

BISZTRAY GYULA

SÁROSI GYULA KÖLTEMÉNYEINEK SORSA

»A költő és a sorsharag egy anyaméhből született« énekelte Petőfi 1843-ban, találón jellemezve azt a keserves pályát, melyet a feudális társadalom és az abszolutizmus mintegy »végzetszerűen« rendelt a költők, írók és tudósok — a nagy fáklavívők — számára.

Petőfi lázadó panasza már a XVI. század óta hangzik a kultúra munkásainak ajkán. De a »sorsharag«-ban megszemélyesített hatalom ténykedése különösen a francia forradalom után következő európai reakció idején vált rendkívül súlyossá és veszélyessé. Ferenc császár és Metternich sötét zsarnoksága csírájában akart elfojtani minden szabadabb gondolatot. A Martinovics-féle mozgalom részeseinek vérpadra hurcolása és kegyetlen börtönbüntetése, a cenzúra bilincseinek kiterjesztése, és általában a haladó eszmék megnyilatkozásainak kíméletlen elnyomása jelzi az abszolutizmus terrorjának pusztításait az irodalmi élet területén.

Bessenyei, Kazinczy, Bacányi, Katona és Kölcsey művei egy részének több évtizedes, sőt némelyiknek egy évszázados kényszerű némasága : legismertebb példái azoknak a vas-korlátoknak, melyeket a reakció a XVIII-XIX. századfordulón emelt a magyar író és a magyar nép közé. A magyarországi cenzúra készülő monográfiája fogja majd teljes méreteiben fölárni az említett korszak megdőbbséteiben súlyos viszonyait.

Ezúttal csak e monográfia egy kiszakított fejezetével szeretnők valamennyire érzékelteni azt a szinte emberfeletti küzdelmet, melyet íróinknak, költőinknek évszázadokon át kellett vívniok a »sorsharag«-gal : börtönnel, cenzúrával s az ellenséges erők egyéb eszközeivel.

Példánk : Sárosi Gyula, az »Arany Trombita« szerzője. Neve szerényen húzódik meg az említett kiválóságok mögött, de a reakciós erőkkel szemben kifejtett munkássága rendkívül tanulságos »szemléltető anyaga«.

Igaz, Bessenyeinek több mint százhusz évig kellett várnia, míg munkáinak nagy része nyomdafestékhez jutott ; műveinek összesített kiadása — tudunkkal — a közeli évek programjában van. (Bacányi is csak napjainkban érte meg, hogy »összes műveit« sajtó alá adják.) De Bessenyei keserű rezignációval gyűjtögette íróasztala fiókjában sokáig kiadhatatlan kéziratait, s barátaira és a sárospataki kollégiumra bízta megőrzésüket a beláthatatlan utókor számára.

A Sárosiéhoz hasonló jellemző példa lehetne Táncsics Mihályé is, kinek szenvedésekkel teli élete örökös harc a haladó eszmék szolgálatában. De Táncsicsnak megadatott legalább az a sovány kárpótlás, hogy élete végén egybegyűjthette s — roppant anyagi áldozatok árán — kiadhatta »összes munkáit«, ha mindjárt fájdalmasan kellett is tapasztalnia, hogy az idő eljárt s művei sokat vesztek aktualitásukból.

Sárosi Gyula nem tudott beletörődni abba, hogy munkái csak késői unokák, »egy jobb kor« számára megőrzött dokumentumok legyenek. Ő lelkesíteni, nevelni és hatni akart. Minden igyekezetével azon volt tehát, hogy művei eljussanak a legszélesebb rétegekhez, a közönséghez, a néphez. Nem sikerült! Küzdelme nem elszigetelt jelenség, de jellegzetes példa ; ezért költeményei sorsának ismerete hasznos segítőnk az egykorú analógiák megértéséhez.

Sárosi műveinek mostoha sorsát két lényegében összefüggő reakciós tényező határozza meg : a cenzúra és költőnk személyes üldöztetése. Targyunkat — ennek megfelelően — két nagyobb fejezetbe kell foglalnunk.

I.

A cenzúra szerepe Sárosi munkásságában

Irinyi József, a 48-as ifjúság egyik vezéralakja, a forradalmat megelőző esztendőben, ezekkel az izzó szavakkal esetelte a Metternich-féle »elözetes könyvvizsgálat« szellembénító hatását : »Az önkény mezején nincs semmi oly megrögzött romlottsággal teljes, mint a cenzúra

—írja. — Ezen önkény nemcsak közvetlenül sujt és ront, hanem — mivel az író előre tudja, hogy műve vizsgálat alá jó s ennél fogva igyekszik magát ahhoz alkalmazni — megrontja az író saját íróasztalánál. Az egyenes lélek fedezettséssel, palástolással kénytelen élni! Az apa kitekeri saját gyermekeinek nyakát... Sokan hallgatnak, kik különben írának, s ezért aztán nem is képviseli az irodalom eléggé a nemzeti értelmiséget... Cenzúra mellett az író lelke, szelleme bizonyos örök szorongásban van, mely eltörpíti a szellemet, megrontja a lelket s önkénytelenül megszünik szabadon gondolkozni.« Ugyanakkor Bajza József »az ész vértanúságának, a becsületés hazafiság kímpadának« nevezte korának kiméretlen cenzúráját. (Ellenőr. Politikai zsebkönyv. A Pesti Ellenzéki Kör megbízásából szerkeszté Bajza. 1847.)

E szellembénítő hatásra Sárosi munkássága két rendkívül tanulságos példát nyújt. Mindkettő az 1840-es évek első feléből való, amikor költőnk az aradi váltótörvényszék hivatalnokaként működött. Mint az ekébe fogott Pegazus panasolta: »Isten nientsen meg mindenkit, kivált költőforma embert, minden, de főleg váltótörvényszéki hivataltól!«

Aradi hivatalnokoskodása kezdetén, 1841-ben nagy becsvággyal foglalkozott egy Dózsa Györgyről írandó dráma tervével. A drámának »Népkirály lett volna a címe. Gondos előkészületeket tett hozzá, évekig tanulmányozta a történelmi forrásokat. Többek között eperjesi barátjától, Pulszky Ferentől is kért forrásanyagot, mert Aradon nem talált. Levelezésének tanúsága szerint barátai is élénk érdeklődéssel kísérték e jelentős tervét. De már előkészületeiben zavarták a politikai élet kedvezőtlen mozzanatai. »Célba vett munkám irányára helyes voltáról sem vagyok magammal tisztában, — panaszolja 1841 szeptemberében. — Mit gondolsz: lehet-e Dózsát, mint az arisztokrácia ellenében a népszabadság kivívásában áldozatul esett vitéz és derek hőst szép fényben festenem? És ha lehet, szabad-e sajtó alá bocsátanom, vagyis inkább tanácsos lenne-e épen mostan, midőn még gróf Széchenyi is az izgatás ellen panaszodik, az alkotmányos kedvezeteknek a népre is kiterjesztése pedig minden jelesb főt foglalkodtatja?...« Évekig melengette, formálta magában a Dózsa-dráma tervét, s végül is kénytelen volt lemondani róla. Miért? Ő maga így válaszol 1844-ben: »Dózsa nyugszik. Nem hiszem, hogy legyen valaha belőle valami. Az álkodást sosem szerettem, Dózsával pedig az én alárendelt komisz állásomban nyíltan föllépni nem egyéb volna, mint azt a nyomorult [évi] 700 forintoskát is elveszíteni. Azért nem igen sietek vele. Ő alkalmasint akkor fog megszületni, midőn én már meghaltam; vagy ha nem életrevaló lesz, talán akkor sem.« (Pár évvel később aztán Eötvös József örököltette meg a »Népkirály« drámáját »Magyarország 1514-ben« c. monumentális regényében.)

A negyvenes évek derekán egy másik irodalmi tervéről kellett hasonló megfontolások miatt lemondania. Egy nagyobb méretű költői művet tervezett, melyben a klerust akarta »hatalmasan ostorozni« De ennek a műnek megjelenése is kilátástalannak tűnt fel; mint fiatal házas nem merete kockáztatni mindennapi kenyerét. Semmi nyoma, hogy e két jelentős tervének akárcsak vázlatát is papírra vetette volna.

Bármennyire húzódoztak is a reformkor fiatal írói a »fedezetéstől«, »palástolástól« és »álkodástól«, a politikai és sajtóviszonyok minduntalan erre kényszerítették őket. Az »álkodásnak« egyik leggyakoribb formája volt az álnév használata. Sárosi, mint az aradi váltótörvényszék bírása, a leveleiben említett aggályok miatt szintén ehhez a kényszerű megoldáshoz folyamodott. 1843-44-ben *Gyalu Pál* álnévvel közölgette azokat a politikai és társadalmi célzatú verseit (Némák joga, Új címer, Óaradi Maradi Mihály, Célhoz jutás), amelyek csak többé-kevésbé burkolt formában és az igénytelen álnév menlevelével csúszhattak keresztül a cenzorok rostáján.

Egy évtizeddel később, bujdosása idején, miután a pesti császári haditörvényszék »in effigie« (jelképesen) kivégeztette: a halottaiból hazajáró költő — igazi akasztófahumorral — *Arnyék Pál* álnév alatt jelentkezett ismét az irodalmi életben. Egy egészen ártatlan szerelmes versét (címe: *Minő a világ?*) közölte ezzel az álnévvel a Vahot Imrétől szerkesztett »Losonci Phönix« III. kötetében, 1852. Ugyanezen években Jókai *Sajó* álnév, Tompa Mihály *Remete Pál* és *Rém Elek* álnévvel dolgozik a folyóiratokba; Arany János is csak nevének kezdőbetűivel szignálja verseit.

Sárosi 1849 őszétől 1852 végéig bujdosott. Ekkor elfogták és 1855 végéig börtönben tartották. E hat esztendő alatt írt versei közül ma negyven és egynehányat ismerünk. De ezekből a mondott évkörben (1849-1855) mindössze az említett egyetlen verse látott nyomdafestéket. A többi — köztük híres Farsangi dalát — csupán kéziratos másolatokban terjesztették barátai. Csak egészen kis töredéküket vehette fel Sárosi 1858-ban »Költemények« címmel kiadott egyetlen gyűjteményes kötetébe is; míg másik részük a kiegyezés megindulásakor, 1861-ben (a költő utolsó esztendejében) »Trombita« című lapjának hasábjain jelent meg. A bujdosóénekek és börtöndalok fennmaradó része csak évtizedekkel a költő halála után került a nyilvánosság elé.

Amikor a bujdosás és börtön hat évi szenvedései után 1856 elején ismét megjelent Pesten az Arany Trombita költője, íróbarátai és nagyszámú tisztelői valósággal elárasztották

szeretetükkel. Népszerűbb volt, mint bármikor. Szerkesztő-barátai: Vahot Imre, Tóth Kálmán, Vajda János és mások sűrűn közölték verseit. De az ötvenes években, a Bach-korszak idején nagyrészt csak újabb szerelmi költeményeit és általános jellegű reflexióit tehette közzé. Hiszen még hosszú ideig rendőri felügyelet alatt tartották s lesték, figyelték minden mozdulatát.

Vahot Imre, költőnk egykori eperjesi diákpajtása kockáztatta meg először, hogy folyóiratában helyet adjon Sárosi egyik börtöndalának. A vers közlésmódja a Bach-korszak cenzúrájával szembenálló költőink és szerkesztőink együttes alakoskodásának rendkívül jellemző példája. A költemény Sárosi feleségének és kislányának az Újépületben 1853 késő-tavaszan vagy nyarán tett egyetlen látogatását örökíti meg. Nyíltan még erről az élményéről sem szólhatott. A címben és a tartalomban egyaránt álcázni kellett az eseményt. Verse — nevének feltüntetésével — ily címmel jelent meg Vahot Imre »Napkelet« c. folyóiratában (1857 jan. 8.): *Látogatás Balassa Bálintnál a török fogságban*. Költőnk tehát a távoli múltba vetítve, ál-történeti keretben adja elő a számára oly kedves epizódot. Saját személyét Balassa Bálint nevével, feleségét pedig »Dobónak istenült leánya«-éval álcázza; az osztrák kapitány, aki kihallgatásra hivatja, mint »hiúz-kapudán«, a hadbíró pedig mint »ármányos emir szerepel a versben. A császári kopók persze nem tudták, hogy Balassa Bálint sohasem volt török fogságban; de ha gyanakodtak volna is, Vahot Imre, a folyóirat szerkesztője, sietett eloszlítani minden kételyt a cím alá zárójelben tett ama megjegyzésével, hogy Sárosi a verset Balassa Bálint »saját naplója nyomán« írta. A Bach-huszárok aztán nyomozhattak Balassa Bálint naplója után! De az óvatosságot továbbmenőleg is körülálcázta magát, és a börtönből csak inént szabadult »trombitás« barátját a császári hatóságok zaklatásával szemben. A vers címéhez ugyanis csillagalatti magyarázatot csatolt, melyben kifejtette az illetékeseknek (vagy talán inkább illetékteleneknek), hogy Balassa Bálint »a török ellen viselt hadakozás viharai közt mindig rendíthetetlen hűséggel viseltetett az uralkodó ausztriai ház, vallása és hona iránt.« Vahot szemrebbenés nélkül követte el azt a kis történelemhamisítást, amely szerint: Balassa »az 1575-iki erdélyi polgárháborúban a csatamezőn fogságba esvén, mind Erdélyben, mind Törökországban (!) hosszabb ideig raboskodék«. Majd így folytatja: »Valamint hősi pályája, úgy szép és lelkes neje iránt érzett hőszerelme is emelé költői lelkesedését s vigasztalá börtönében, melynek fájdalmait a lovagias szellemű költő oly férfias elszánt-sággal szenvedte...« Az újépület-beli nevezetes látogatásról több mint harminc év múlva költőnk leánya, Viczmáندyné Sárosy Gizella is beszámolt (Sárosy-Album, 1889, 146. 1.): »Atyám csak egyszer látott. Akkor sikerült anyámnak — sógora Csörgheő Antal befolyásával és sok nehézségek leküzdésével — kieszközölni egy látogatást, mikor őt az Újépületből Königsgrätzbe hozta átvándólk. Két és fél éves voltam. Megcsókoltam — keze helyett — a láncot, mely kezén volt s szent lett a lánc — úgymond az ezen jelenetet megörökítő költeményében — melyet a gyermek ajka érintett.« Az ál-történeti költemény oly sikeresen játszotta a reabizott szerepet, hogy a következő évben (1858) Sárosi »Költemények« c. kötetében is helyet foglalhatott. Negyedszázad múlva Abafi Lajos megfosztotta a verset kortörténeti értékű áruhájától. Az ő kiadásában (Sárosy Gyula Munkái. I. köt. 1881) a vers címe már csak: *Látogatás*; s a szövegben kapudán és emir helyett közönséges császári kapitány és bíró kémleli a láncra-vert költőt.

Az álnév és ál-történeti meg allegorikus kifejezés mellett az ál-»fordítás« is az írói alakoskodás kipróbált eszközei közé tartozott. Amit a költő saját nevében, mint eredeti alkotást nem adhatott elő, azt gyakran minden nehézség nélkül közölhette »fordításként«. Sárosinak Bach-korszakbeli kiadványai között szintén akadnak efféle »fordításként« publikált eredeti versei. Legnevezetesebb: *Ingeborg, önszületésnapján* c. ismert szép költeménye. Ezt a hibátlan gyöngyszemet bizonyára még a börtön magányában érlelte ki, s amint kiszabadult: ajándéku hozta haza kagyló-életéből. A költemény 1857 július 4-én jelent meg először a Boross Mihálytól szerkesztett »Kalauz« c. néplap legelső számában, ezzel a címmel és alcímmel: *Születésnapja. (Fordítva svéd nyelvből Ingeborg után.)* Majd ismét, 1857 végén Sárosinak »Az én Albumom« c. kiadványában ily címmel: *Ingeborg, önszületésnapján. — Svéd nyelvből* — Eddig a Sárosi-irodalom sem tudta, hogy ez utóbbi verscímet költőnk kizárólag a cenzúra megtévesztése céljából választotta. Megállapítottam, hogy a skandináv királykisasszony nevé Tegnér Ézsaiás svéd költőnek »Frithjofs-saga« c. művéből kölcsönözöte; egyidőben e mű lefordításának tervével is foglalkozott. Ingeborg királykisasszonyról éppúgy nem hallottak semmit Bach Sándor bérencei, mint ahogy Balassa Bálint életrajzát sem ismerték. E költemény közlését is engedélyezték tehát. Így lépett fel Sárosi — Árnyék Pál és Balassa Bálint áruhája után — most Ingeborg köntösesben. A cenzorok azt sem tudták, hogy ez az Ingeborg nevű állítólagos svéd költő férfi volt-e vagy nő? A versből csak annyit állapíthattak meg, hogy télen született, apját korán elvesztette, küzdelmes ifjúsága volt, valami vész magával ragadta izzó lelkét s emiatt börtönbe került; szenvedéseit pedig azzal a büszke öntudattal viselte, hogy »híven betölté e földön honfi-tisztét...« Dehogy is gondolták, hogy az Ingeborg-versben Sárosi tulajdon életére tekint vissza negyvenedik születésnapján! A »Kalauz« és »Az én Albumom«

után a »Költemények«-ben (1858) is megjelent a vers. De mind három esetben az ötödik strófa kivételével, mert az túlságosan átlátszó célzást tartalmaz az »Arany Trombitára«: »Megfúttam a vész trombitáját, S magamra fúttam sírszelet...« Ezzel a strófával együtt, vagyis teljes egészében a vers csak húsz évvel a költő halála után, Abafi kiadásában vált általánosan ismertté. Erdemes megemlíteni, hogy Sárosi, budweisi internáltságában (1860) leveleit is »Ingeborg úr« nevére címezte egy ottani vendéglőbe.

Az Ingeborg-vers a legjellemzőbb, de nem egyetlen példa Sárosi »fordítás«-ként feltüntetett költeményei között. 1858. évi költeményes kötetében (310-312. l.) egy ilyen című verset találunk: *Emlékezet. Sz. Pétervárra. P. .... F. ... barátomnak*, a vers végén ezzel a megjegyzéssel: *Meckoff után oroszból*. Minthogy »Sárosi Gyula Munkái« közt (II. kötet, 1882) Abafi Lajos is ugyanezzel a címmel közli és a III. kötethez írt életrajzi tanulmányában is fordításnak mondja: Sárosi méltatói — Abafit követve — immár hetven év óta fordításként emlegetik. Költőnk szlovákul jól tudott, lengyelből is fordíthatott, föltehető volt tehát, hogy ezzel a szláv nyelvi alappal egy orosz költeményt is képes volt átültetni magyarba. Sárosi Gyula költeményeinek új kiadásán dolgozva és verseinek első közléseit felkutatva, sikerült megállapítanunk, hogy ez a vers egyáltalán nem fordítás, hanem a fiatal Sárosinak nagyon is szubjektív tartalmú eredeti költeménye. A rejtőzködő képes kifejezés egyik figyelemre méltó emléke 1842-ből. A magyar költészetben itt az elsők között jelenik meg a szabadság és a zsarnokság tájképekbe vetített ellentéte. (Mint ilyent idézi Horváth János is Petőfi könyvének függelékében, 524. l.) 1842-ben az »Athenaeum« még Sárosi eredeti költeményeként közölte ezzel a lényegesen különböző címmel: *Emlékezet. Ajánlva: Pulszky Ferencnek, megosztásul*. De 1858-ban, az »Arany Trombita« miatt bebörtönzött és kiszabadulása után is állandóan szemmel tartott költő gyűjteményes kötetébe már csak több rendbeli szöveg módosítással, a színtérnek külföldre helyezésével, ennek megfelelő címváltoztatással és végül: a költeménynek oroszból fordított versként való feltüntetésével láthatott újból napvilágot! A versnek ezek az átlagos kénszerű álcázásai aztán napjainkig megtévesztették az irodalomtörténetet. Az *Emlékezet* — mint már mondtuk — Sárosinak nagyon is szubjektív tartalmú eredeti költeménye. Benne »éjszak meddő tetői« Eperjesre utalnak, pecsovcis táblabíráival, kiket az Arany Trombitában (XI. lehelet 13-24. sor) névszerint is kipellengérezett; a »déli síkok« pedig, »hol a szabad szem végtelenbe lát«: szülőföldjét, Arad megyét, s gyermekkori lakóhelyét, Békést jelentik. Az 1. versszak utolsó sora eredetileg így hangzott: »Nem... Bércek ők e honnak éjszakán.« Ezt csak 1858-ban, a kötetben való közölhetés végett módosította így: »Nem... Bércek ők e földnek éjszakán.« A 2. strófa »halátlan szép vidéket« és »jól festett poklot« emleget; ezek költőnknek keserű utalásai Eperjesre, amiért nem becsülte meg eléggé őt, egykori diákját és megyei aljegyzőjét, aki Sárosi megye reakció vezetői miatt kénytelen volt ottani hivataláról lemondani és Aradra költözni. A 3. strófa arról szól, hogy őt, »a déli vad szemet« édesanyja és mostohaapja az eperjesi kollégiumba adta. A 4. strófa arról, hogy az alföldi születésű diák gyökeret vert a felvidéki városban, az eperjesi Magyar Társaságnak vezető tagja lett s hivatalt is kapott; de a »régii törzson álló ágak«, a »büszke tölgyek«, vagyis a gógós sárosi megyei gentryk között sok mellőzésben, keserűségben volt része. Majd így folytatja: »Csak egy fenyő volt... mely harmatával önté az ernyedő fűz lomha tetejét«. A fenyő: Pulszky Ferenc, aki költőnket (az »árva fűz«-fát) barátilag támogatta s mint Sárosi megye befolyásos követe 1840 végén aradi állásához juttatta. Azért dedikálta versét Pulszky-nak »megosztásul«, vagyis viszonzásul baráti segítségéért. A »Költemények« kötetében (1858), már Pulszky neve is csak kipontozva jelenhetett meg, mert Sárosinak ezt a barátját, mint a forradalmi kormány angliai képviselőjét — időközben szintén — halálra, majd száműzetésre ítélték. Ami eltérés az *Emlékezet* c. vers 1842. évi és 1858. évi kétféle szövege körül mutatkozik, az egyúttal a két korszak sajtóviszonyainak árnyalataira is rávilágít.

Az ál-fordítás mellett a valódi műfordítás is lehet a kénszerű alakoskodás eszköze. Az író a külföldi irodalmaknak olyan darabjait ülteti át, melyek az ő egyéni mondanivalóit s a közösség aktuális érzéseit épp oly híven tolmácsolják, mintha legsajátabb gondolatait fejeznék ki. De míg eredeti közleményeit a cenzorok Argus-szemekkel vizsgálják s elgáncsolják, — a fordítások fölött átsiklanak s kinyomtatásukat könnyebben engedélyezik.

Moore szabadság-dalai különösen alkalmasak voltak arra, hogy az ötvenes évek magyar viszonyait kifejezzék. Az alakoskodó önkifejezésnek erre a különleges formájára elsőnek éppen Arany János adott ösztönzést az ötvenes évek elején. Ld. „Moore verseiből” c. fordításait: *Eszükbé jusson... A dalnok elhullt* (mintha csak Arany eredeti verse volna Petőfiről!) és *Oh! ne bántsá a költőt*...

Erre az eljárásra Sárosi is szolgáltatt néhány jellemző példát.

Börtönbüntetésének egy részét a pesti Újépületben, másik, nagyobb felét pedig a csehországi Königgrätzben (Hradec Králové) töltötte. Ez utóbbi helyen Nyári Páltól megtanult angolul, s Pope és Moore műveiből néhány költeményt magyarra fordított. Ebből a célból olyan tartalmú és hangulatú költeményeket válogatott össze, komoly és tréfás tárgyúakat

egyaránt, melyeket akár eredeti művei közé lehetne sorolnunk. Így pl. Moore »I saw thy form in youthful prime« c. szép költeményét Sárosi annyi átérzéssel tolmácsolja, mintha csak feledhetetlen Arnoldinájának (korán elhunyt első feleségének) emlékét idézné fel egy újabb elégiában. A Popetól fordított »Január és Május« (más címmel: »Korosi és Tavaszka«) pedig ugyanazt a pajzán történetet variálja, melyet Sárosi évekkel azelőtt, gyöngyösi rejtőkódése idején egyszer már feldolgozott »Tréfa« c. költeményében, stb.

Talán azért is sikerültek oly kiválóan e fordításai, azért is hatnak oly közvetlenül, mert mindegyiknek mondanivalójában saját közlendőire talált. Moore két költeményébe (»I wish I was by that dim Lake« és »The Harp that once through Tara's Halls«) a távoli számkivetés s a börtön keserveit is epanaszolhatta, fájdalmas nosztalgiával és halálvágygal. Az egyik szakasz mintha csak a kőniggrázi várbörtön celláinak esténkénti jeleneteit örökíténé meg: »Miként azok, kik éji fekvőkön Nyugtot szerezni kívánván maguknak, Elkoppantják előbb a gyertyafényt: Úgy kell eloltnom a reményeket...« *Tára hárfája* című, eddig ismeretlen versfordításában viszont saját erőszakos elnémíttatásának keservét is kifejezheti: »kőbza nem dagasztja többé hősök s szende nők szívét«; dicsősége enyészik, s csak szívének fáradt ütése jelzi, hogy »ő még mindig él«. Ezeket az érzéseit az ötvenes évek sajtójában eredeti költeményekben nem mondhatta volna el! Allegóriáknak is túlságosan átlatások lettek volna. Legbiztosabb megoldás volt: fordításokba rejtőzni.

Hasonló szándékosság nyilatkozik meg Pope: *Elojza Abelárdhoz* c. hosszabb költeményének lefordításában. A vers a francia középkor híres szerelmespárjáról szól. Miut köztudomású, Pope e mű keretébe értekezést szőtt bele a szerelemről és szabadságról. Sárosi felismerve Elojza zárdái fogságának és az ő börtönbéli gyötrelmeinek hasonlóságát, őszinte átérzéssel tolmácsolta a költemény magyartul. A zárdában sínylődő szerelmes nő levele saját érzelmeinek kifejezésére is kiváló alkalmat nyújtott: a börtön hosszú magányából ő is vágyakozva gondolt a múlt szép emlékeire...

Talán nem tévedünk, ha ezzel az alakoskodó fordításával összekapcsoljuk *Ingeborg, őnszületésnapján* c. verse női fedőnévének indítékait is. A külföldi várbörtönből rendőri felügyelet alá kerülő Sárosi könnyen jöhetett arra a gondolatra, hogy *női névvel* mondja el — mert így sokkal biztosabban elmondhatja! — légtitkosabb közlendőt. Föltevésünket támogatja, hogy e két műve: Pope-fordítása és Ingeborg c. verse kb. egyidőben keletkezett; együtt is tette közzé őket »Az én Albumom« c. kiadványában (1857).

Ezek a részben szöveghez tapadó, részben nagyon is szabad fordítások segítették át költőnket a meredek pallón, midőn kétszeri halálos ítélettel s több évi börtönnel sújta vizsztatérni készült az irodalmi életbe, mely ezentúl egyedüli kenyéradója lett. *Elojza* után, aki szűk cellájából szabadon szárnyalni vágyott, hátha megszólalhat *Ingeborg* névvel is, kiről a császári kopók semmit sem tudnak! S még ha tudnának is, mindent fedez a második álarc: a fordítás látszata (»svéd eredetiből«)!

Az üldözött és szorongatott írók a körülményekhez alkalmazott formákat alakították ki. Ránevelték olvasóikat, hogy a sorok között olvassanak és hogy a megénekelt természeti képek, történeti epizódok, stb. mögött felismerjék a nyíltan ki nem mondható aktuális jelentést. Így született meg az írói alakoskodásnak egy általánosan kedvelt formája: az allegória. Ez a forma nálunk előbb a Metternich-féle abszolutizmus idején (pl. Vörösmarty: Az élő szobor, 1841), részint pedig a Bach-korszakban nyert nagyobb jelentőséget. Az abszolutizmus korában a magyar írók hazafias mondanivalóinak egyetlen megnyilatkozási lehetősége volt. Tompa Mihály költészete — elégikus lírája mellett — éppen allegorikus verseiben nyújtja legértékesebb darabjait. De Arany János, Vajda János és mások is kizárólag a képes beszéd e kipróbált eszközeivel üzenhettek az elnyomott magyarságnak, élesztve benne a reményt.

Sárosi Gyula is kipróbálta az allegória formanyelvét. Aránylag nem sok allegóriát írt, mert bujdosása és fogsága alatt úgysem igen volt lehetősége versei közlésére. Inkább csak kiszabadulása után, az ötvenes évek második felében, amikor már az abszolutizmus terrorja is enyhülni kezdett. A gyanakvó, szigorú cenzúra azonban még mindig mondanivalóinak leplezgetésére kényszerítette az írókat, ha a nemzeti érzelmeknek akart kifejezést adni. Az ötvenes évek közepéig Sárosi nem is igen írt allegóriát. Börtöndalai közül is mindössze egyet sorolhatunk ide: *Babylon imáját*. De ezt is inkább csak címe miatt, mert a szép hazafias költemény minden leplezgetés nélkül, nyíltan tárja fel a letipott magyarság szenvedéseit. Bujdosóénekeiben és börtöndalaiban nyers őszinteséggel, erőteljes realizmussal fejezte ki érzelmeit, gondolatait, vágyait: egy jobb jövőbe vetett törhetetlen hitét és bosszúvágyát a zsarnokkal szemben. Az allegória általában nem felelt meg az ő szenvedélyes, szókimondó természetének. Ha már éppen alakoskodnia kellett, akkor inkább álneven dolgozott, vagy fordításoknak tüntette fel verseit, amint azt láttuk. De amikor 1856-ban végleg Pestre költözött s az

irodalom lett egyedüli kenyere : sem ő nem írhatott, sem szerkesztő-barátai nem közölhettek az elnyomással nyíltan szembehelezkedő verseket. Képes beszédre, allegóriákra, kerülő utakra volt szükség.

Az önkény évtizedében Tompa Mihály mellett — időrendben utána, de nem őt követve! — Sárosi ápolja legtöbb programmszerűséggel és mindenestre legtöbb optimizmussal a megmaradás és a jobb jövő hitét. »Olykor habár meg-megfogytakozám, Nem csüggedtem soha« — így hangzik e körből egyik jellemző vallomása. Éppen ezért »egyes szívek helyett« hazájától várt, remélt és tudta, hogy nyér is majd egykor kárpótlást. (*Ha tudnátok...* c. versében.)

Hazafias tárgyú verseinek reflexiói gyakran intik olvasóit az elnyomtatás éveiben követendő magatartásra. Ha utalásai néha túlságosan burkoltak, homályosak és nehezen érthetők : annak magyarázata a Bach-korszak szigorú sajtóellenőrzése mellett az ő különlegesen nehéz helyzetében keresendő. Éppen ezért költeményei helyes értelmezéséhez ismerni kell e korbéli szóhasználatának sajátos árnyalatait. Az ötvenes évek második felében igen gyakran előfordul verseiben »a költő álma« és általában az »álmódás« kifejezés. Ezeknek pontos jelentése : a költő vágyálma, reménykedése, egy jobb jövőt sejtő előérzete, stb. »Az a valódi bölcs — mondja —, ki ébren él, de mindig álmodik!« Vagy mint másutt hirdeti : az szereti igazán a hont, ki »önmagánál messzebb álmodik«. Számolni a realitásokkal, de egyúttal minden erővel a jövőért dolgozni, messzebb álmodni, vagyis túltekinteni az abszolutizmus sivár korszakán : ez Sárosi politikai programja az elnyomás legsúlyosabb évtizedében, — szemben a Deák Ferenc-féle tétlen, passzív rezisztenciával.

Nézzük meg közelebbről három allegorikus jellegű költeményét. (Ennél több allegóriája nem is igen akad.) *Fölséges hazugság* c. költeményének tárgyat minden valószínűség szerint Bolyai Farkas »Pausanias, vagy a nagyravagyás álmodatja« c. 5. felv. drámájából merítette. Egy hőslélekű bizánci lányt magasztal benne, aki a várost ostromló Pausaniasnak szerelmet hazudik s ezzel megmenti hazáját. A homályos célzatú vers értelme az, hogy a hazáért vállalt hazugság szebb, mint bármi »szent igazság«.

A »*Csárda romján*« című, Petőfi emlékének szentelt költeménye tulajdonképpen borsdal, rapszódia, — de e műformán belül titkos, allegorikus mondanivalója is van. A vers fogantatásának idejére (a Bach-korszakra) és a súlyos viszonyok között is megnyilatkozni tudó Sárosira egyaránt jellemző. Petőfit *látszólag* csak mint a bor és szerelem dalmokát aposztrofálja : költeménye mégis *az igazi, a teljes Petőfit* állítja elének : a forradalom és szabadságharc eszmei vezérét, aki népének századokra kijelölte követendő útját. »Az isten elküldé Petőfit« és : »Szívébül isten szónokolta — hirdeti Sárosi. Olvasói, »Arany Trombitája« óta jól tudták, hogy az ő szóhasználatában az »isten« : a Szabadság és az Igazság eszméjét, költőnk legfőbb vezéreszméit jelenti. Így érthető, hogy Petőfi valóban »halhatatlanná varázslá dalával ezt a holt romot« — amin gondolhatjuk szösz szerint a Petőfitől Szalkszentmártonban megénekelte »csárda« romjait, de értelmezhetjük képletesen is, úgy hogy »a holt rom« : a leigázott Magyarországot jelenti, melyet a börtönéből szabadult Sárosi csak ekkor (1856-57 körül) járt be először. A »csárda romjának« ez a képes értelmezése könnyen adódik. Az utolsóelőtti strofa különösen biztat, bátorít erre a felfogásra : »Éljen soká a csárda romja! Hadd épüljön belőle ház, Melyben víz és boron kívül is Honszerem s erény tanyáz.« Vajjon nem kell-e önkénytelenül is a 49-ben leigázott országra gondolnunk, melynek újjáépítése (a forradalom vívmányai szerint!) Sárosi legfőbb vágya s legtitkosabb reménye volt?! Az ő újjáépítendő Magyarországot nem is képzelhetni másnak, mint a »honszerem s erény (a hazafiai erények) tanyájának«

Harmadik allegorikus költeménye a *Krinolin-vers*. Ennek is majdnem olyan viszontagságos a sorsa és a költőre kiható következménye, mint az »Arany Trombitának«. Hosszú időn át ez is csak kéziratok másolataiban terjedhetett. Költőnkre e kurta, mindössze három szakaszra terjedő kis gúnydaláért — éppen tíz évvel az Arany Trombita megjelenése után, 1859-ben — ismét súlyos szenvedések szakadtak. A *Krinolin-vers* által felidézett bonyodalmat nem tartalmának »kétértelműsége« okozta (mint ahogy Abafi Lajos magyarazza), hanem éppen eléggé átlátszó célzásainak alkalmisága. Sárosi e költeményét a solferinói ütközet napján (1859 június 24), nyomban a telegráfon érkezett hír vétele után rögtönözte. A solferinói ütközet döntő csapás volt a Habsburgok lombardiai uralmára. A győzelmet az olaszok számára a francia sereg támogatása szerezte meg. Tehát nemcsak a »fekete-sárga színekkel« való gúnyolódás sértette az elpáholt »összbirodalom« érzékenységét, hanem mégjobban a krinolinak, ennek a közismerten francia eredetű viseletnek emlegetése. A krinolin szó akkor, a Habsburgbirodalom válságos napjaiban, túlságosan átlátszó utalás volt Franciaországra, illetőleg az olaszoknak nyújtott francia segítségre. Röviden : a *Krinolin-vers* azt a csúfos vereséget jelképezte, amely miatt Ferenc Józsefnek ki kellett takarodnia Olaszországból. Hatását (és »bűnét«) Sárosi azzal tetézte, hogy a vers csattanójával az elnyomott magyarságban is reményeket ébresztett : »Meddig fog még uralkodni A fekete sárga szín? Útő nélküli beharangoz Annak majd a *krinolin*.« E mögött ugyanis az az értelem rejlik, hogy az olasz segítségben bízókodó kossuthi emigrációs politika most már — a franciák támogatásával — bizonyosan

beváltja a hozzáfűzött reményeket... Sárosi korábbi alakoskodó költeményei (Emlékezet, Látogatás Balassa Bálint börtönében, Ingeborg, stb.) elkerülték a rendőrhatalóságok figyelmét; a *Krinolin-vers* összetett utalásait azonban nemcsak a szerzővel együttérző magyar nép értette meg, hanem a császári hatóság is. Pláné, hogy a baráti körökben terjesztett és szavalgatott dal miatt Sárosit valaki följelentette. Költőnket aztán újból »főlörségtértsi« pörbe fogták, két évi börtönre ítélték s csak hosszas húza-vona után mentették föl. De hogy azokban a birodalomra oly válságos időkben ne legyen alkalma tovább is gúnyos dalokat és hazafias költeményeket szavalgatni: a kormány egy csehországi városba, Budweisba internáltatta. »Ez volt akkor a jelesek kitüntetése« — mondja Mikszáth Kálmán egy másik magyar íróval kapcsolatosan, aki az önkényuralom alatt, Sárosival egyidőben szintén »ki volt csukva az országból«. Mikszáth fanyar humorral a budweisi internálást különleges császári kitüntetésnek nevezi: »Budweis pro litteris et artibus«; ami azt jelenti, hogy abban az időben Ferenc József budweisi internálásokat osztogatott a szellemi kiválóságok jutalmazására.

1860 márciusában vitték Budweisba s csak nyolc hónap múlva, novemberben engedték haza. Internálása súlyos nélkülözések között telt el. Csak néhány jóbarát, rokon és ismerős enyhített sorsán. Ellátására mindössze havi 25 forint járt a kormány részéről. Otthonmaradt bútorait is kénytelen volt árba bocsátani, hogy inséges helyzetén könnyítsen valamit. Egy családi levelében leplezetlenül megírja, hogy fázik és éheznek!

A *Krinolin-vers* miatt ráment budweisi internálás végzetes hatású volt költőnk életére. Hazatérve, 1861 márciusában Sarkady István barátjával együtt még megindított egy »Trombita« c. lapot, majd a hatóságok által a szerkesztéstől eltiltva, »Újabb költeményeit« kezdte sajtó alá rendezni, de szervezete akkor már rohamos hanyatlásnak indult. A sok szenvedés, hányattatás, nélkülözés megtörte kemény fizikumát s szellemi erejét. Csak egy évvel élte túl az internálás keserveit, 1861 novemberében meghalt.

Az eddigiekben a cenzúra ellenében való írói megnyilatkozásnak, vagyis a *sajtótítmakkal szemelő önkifejezésnek jellegzetes formáit* világítottuk meg.

Most még a *közlési lehetőségek korlátaira* szeretnénk rámutatni. Erre nézve legfontosabb példatárunk Sárosi »Költemények« c. kötete 1858-ból, verseinek életében megjelent egyetlen gyűjteményes kiadása.

Sárosi Gyula élete utolsó éveiben ismételt erőfeszítéseket tett, hogy kiadhassa »összes költeményeit«. E célból 1858 május 12-én »Előfizetési fölkérést« bocsátott ki, jelentvén, hogy »képzetele összeszüleményeit, mintegy huszonöt éves költő-pályája gyümölcsseit« előfizetés útján kiadni szándékozik; ehhez kéri a honfiak és honleányok »buzgó gyámolítását«. Ez az 1858-i kiadás azonban — a Bach-korszak viszonyai között — végül is csak *válogatott* versek gyűjteményeként jelenhetett meg. Címe is csak »Költemények« s nem »Összes költemények«, mint ahogy a költő tervezte.

Írónak alig lehet nagyobb áldozatot hozni annál, amilyenre Sárosi Gyula kényszerült, amikor ezt az egyetlen gyűjteményes kötetét kiadta. A mennyiségi veszteséget pontosan le lehet mérni, ha egybevetjük, a »Költemények (1858)« tartalmát az Abafi-féle »Összes Művek« (1881-1883) tartalmával; míg a »Költemények«-ben mindössze 124 verset találunk, az »Összes Művek« cca 240 darabot nyújt; ezt a mennyiséget legújabbban 20-nál több »ismeretlen«, elfelejtett Sárosi-verssel sikerült gyarapítanom.

A mennyiségi veszteségnél is súlyosabb az a kár, melyet Sárosinak »Költemények« (1858) c. kötete kiadásakor verseinek minőségi értékcsökkenésében kellett vállalnia. »Költemények« c. kötetéből hiányzó százegeknéhány verse ugyanis nagyrészt épp a legértékesebb természetéhez tartozik! Az 1858. évi gyűjtemény tehát Sárosi költészetének csak töredékes, fonák képét tükrözi. A kötet ciklusai már magukban is jelzik a költő szabad megnyilatkozása elé állított korlátokat. Szerellem, Népdalok, Epigrammok és Emléklombok (emlékversek), Nedély, Korosi és Tavaszka (mindkettőben humoros költemények) és végül Vegyesek teszik a kötet tartalmát. Csak az Epigrammok és a Vegyesek ciklusában húzódik meg néhány hazafias tárgyú költeménye. Pedig Sárosi költészetének jelentős hányadát (kb. felét!) éppen hazafias és politikai versei alkotják! Ezeket 1858-ban teljes némaságra kárhoztatta a cenzúra.

Sárosi a verseit keletkezésük időpontjának feltüntetése nélkül sorolta az említett ciklusokba. Most, amikor kisebb költeményei kritikai kiadásához összes verseinek kronológiáját feltartam: pontosan kitűnik, hogy költőnk — a negyvenes években írott néhány szép verse és egypár ötvenes évekbeli kivétel mellett — jóformán csak 16-18-20 éves korából való szerzeményeit, jórészt tehát csak ifjúkori kísérleteit nyújthatta közönségének — élete alkonyán: 42 éves korában! Sőt mi több: még az ily sűrű rostán keresztül bocsátott versek egy részének szövegében is kényszerű engedményeket kellett tennie az üldözött költőnek! Csonkítani, enyhíteni, módosítani kellett hazafias versein, hogy valahogy mégis helyet kapjanak a kötetben. Így pl. *Emlékezet* (1842) c. verse csak a már érintett címbeli változtatással »fordításnak« álcázva láthatott újból napvilágot; *Ingeborg, önszületésnapján* (1856) c. verse pedig ezúttal is csak csonkán, az 5. strofa nélkül jelenhetett meg. *Arany Trombita*-

jából (1849) is mindössze a magyar huszár dicsőségét magasztaló VIII. leheletet tehettem ismét közzé; azt is csak úgy, hogy önálló költeménynek tüntette fel (címe: A huszár), s egy szóval sem jegyezhettem meg, hogy ez a híres Arany Trombita egy részlete. De még e kiszakított részletnél is bizonyos módosításokra volt szükség: költőnknek a vers szövegében »a német« kifejezést »az ellen«, »a szabadság« kifejezést »az igazság« s »a vasas« kifejezést »a baka« kifejezéssel kellett helyettesítenie!

Egy évvel a »Költemények« megjelenése után keletkezett a *Krinolin-vers* miatti bonyodalom (1859), s ezt követte Sárosi budweisi internálása (1860). Utolsó ezfajdejében (1861) még egyszer alkalma nyílt, hogy költészetének legsajátosabb terméséből: hazafias költeményeiből néhány darabot közzétegyen. Amikor ugyanis az olasz vereségek miatt Lombardiából kiszorult Ferenc József kezdte rászánni magát a kiegyezésre: a némileg megenyhült hónapokban Sárosi egy Sarkady István nevű fiatal költő és hírlapíró barátjával lapot adott ki »Trombita« címmel. (Utalással az »Arany Trombitára«.) Ebben közölte néhány bujdosó-énekét (Bujdosó, Költői átalakulás, Az Arany Trombita elégetője, Halhatatlanság) s egypár börtöndalát (Bevezetés, Éjjel, Börtöndal, Iszonyú puffanás, Verhőr, A börtönben, Babylon imája) stb. Am ezek a közlések is magukon viselik a sajtócenzúra nyomait. Legelső börtöndalának — mint azt a később előkerült kéziratok bizonyítják — eredetileg *Az Újépületben* (vagy *A Neu-gebäudeban*) volt a címe. Sárosi csak szükségből, a kíméletlen sajtóellenőrzés miatt alkalmazta azt a semmitmondó és könnyen félre is érthető címet, hogy: *Bevezetés*. 1861-ben a szégyenletes emlékü Újépületnek (a 48-as hősök hóhérbörtönének) nevét vers címeként engedélyezni: a szolgálalkú hatóságok részéről semmiesetre sem lett volna »lojális!« A vers szövegén is kellett egy némely módosítást végeznie. Legjellemzőbb ez: »Reszkesetek hitvány zsarnokok! — ha mondom« helyett: »Piruljatok hitvány emberké, ha mondom«. A többi vers is hasonló metamorfózis nyomait mutatja. Az *Iszonyú puffanás* címűben: »a művelt *osztrák*-ból »német« a »zsarnok«-ból »bíró« lett, s a kegyetlen hóhérmunka sem a »császár«, hanem a »kormány« nevében történt. A *Verhőr* című versben: az »osztrák«-ból »a sok rák« lett, a bosszuálló »császár ő felsége«-ból pedig »a nemzet felsége«, stb.

Sárosi politikai tartalmú versei azonban az 1861. évi »enyhült« légkörben nemcsak efféle gyakori torzításokat, hanem súlyos csonkításokat is szenvedtek. Íme két jellemző példa: A »Trombita« 1861 június 18, 20, és 30-i száma részletekben közölte Sárosi *Egy fa története* c. bujdosás kori versét, melyben a bujdosás izgalmait és a kivégzések megdöbbentő hatását szemlélteti. A romantikus elemekkel megtűzdelt költemény meséje sok szertelenség között csapong ugyan, de a beleszórt részletek reális hűséggel, naplóként vallanak az üldöztetés szörnyű idegjátékáról. A »száműzött vándor«, akiről a versben szó van, »lázás álmaiban (mindenütt) csak bitófát látott...« A »Trombita« — mint mondtuk — közölni kezdte a költeményt, s három részletben publikálta is I-IV. fejezetét. Két utolsó (V. és VI.) fejezetét azonban már csak húsz év múlva (Abafi kiadásában) olvashatták Sárosi hívei. Mert a »Trombita«-nak az a száma (t. i. a július 4-i szám), melyben a befejező rész következett volna, »a cs. rendőrség által teljesen lefoglaltatott s elkobztatott«. A lefoglalt szám tartalmáról ma már semmit sem tudunk, de igen valószínű, hogy éppen e vers befejező része miatt kobozták el, minthogy Sárosi ott az Újépületben lefolyt kivégzéseknek, a »szabadsághőhérok« vérengzésének emlékét újítja föl. Az ugyancsak bujdosás kori *Drótosót* c. vers közlése a »Trombita«-ban (július 11) szintén csonkán maradt: Sárosi szerkesztőtársával, Sarkady Istvánnal együtt kénytelen volt nemcsak másnak átadni a lapot...

A Trombita szerkesztésétől való elmozdításával Sárosi írói tragédiája teljessé vált. Többé nem folytathatta verseinek közlését. Hiába tervezte »Újabb költeményei«-nek kiadását: számára az akkori viszonyok között ez amúgy is reménytelen kísérlet volt. Sirba szállt anélkül, hogy költői termésének jelentős részét (Farsangi dal, Hol vagy isten?, Átok a honáruóra, Krinolin-vers, A tücsökhöz, Az én aratásom, stb. verseit) nyomdába adhatta volna.

II.

Üldözött költő — kiátkozott költemények

A költő viszontagságai nemcsak életére, hanem műveinek sorsára is végzetesen kihatottak.

Az üldözött embernek minden irata gyanús. Fokozott mértékben a Sárosié, hiszen versei az abszolutizmus rémuralmának úgyszólván történelmi dokumentumai. Innen van, hogy amikor élete és szabadsága veszélyben forgott, műveit is sujtotta szerzőjük sorsa. Tisztára a véletlen szerencsének s néhány barátja előrelátó gondoskodásának köszönhetjük, hogy egyáltalán fennmaradtak annyi verse is, amennyit ma ismerünk.

A bujdosás és a fogság idején írt költeményei jutottak legszomorúbb sorsra. Ezeket ugyanis e zaklatott években nem gyűjthette össze, nem hordhatta magával, s nem őrizhette meg bizonyos állandó helyen; felesége elhagyta, tehát otthona sem volt. Verseit legfeljebb

barátainak megőrzésére bízhatta; börtöndaljai közül néhányat fogolytársai is lemásoltak s megőriztek. Maga Sárosi érezte legjobban, hogy ilyen körülmények között versei hamar elkallódnak. Ezért tett utolsó éveiben egyre kétségbeesettebb erőfeszítéseket »Összes költeményei« kiadására. Ezt a hő vágyát azonban nem valósíthatta meg. Természetes, hogy halála után elátkozott, tilalmas versei közül nem egy, örökre elveszett.

De a korábbi évekből, évtizedekből való kisebb-nagyobb művei (versei és szindarabjai) is elvesztek a költő hányattatásai közt. 1845-től 48-ig nagy műgonddal dolgozott egy különös tárgyú elbeszélő költeményén, amelynek címe: *A két művész*. Ezt egyik főművének tekintette. A szabadságharc idején, amikor Sárosi Pestről Debrecenbe menekült (1849 januárjában), költeményének kézírata elkallódott. Debrecenben pusztá emlékezetből (mert emlékezőtehetsége a kortársi nyilatkozatok szerint bámulatos volt) újra leírta versének néhány száz sorát, de befejező része nélkül. Barátai attól tartottak, hogy *A két művész* második fogalmazványa is elvesz, azért egyikük, Pompéry János, Debrecenben lemásolta. Előérzete nem csalt. Sárosi — bujdosása idején — a költemény második fogalmazványát is elvesztette, s ma csak Pompéry 1880. évi publikációja nyomán ismerjük ezt a befejezetlen művét.

Ismeretlen körülmények között elveszett két eredeti drámai munkája is. Mind a kettő a fiatal, húsz év körül Sárosi kísérlete. Az első: *Eperjes megszállatása*. Kéziratát 1835 novemberében küldte Eperjesről Kassára, barátjának Berzeviczy Tivadarnak: »Nem szántam a kinyomtatásra — írja — s úgy vélem, elég, ha egyszer-kétszer kéziratból eljátszattatik. Ezeknek következtetésében légy oly szíves és vidd el ez ide mellékelt levelemmel e darabot Komlószyhoz [Komlószy Ferenc a magyar vidéki színművészet egyik úttörője volt, 1834-38-ig a téli szezonban Kassán színingazgató] vagy Ellingerhez. [Ellinger István kassai nyomdász]. Ha ez sem akarja, küldd vissza valamely alkalom által, majd egy kissé jobban kidolgozom s felküldöm a Tudós Társaság pártfogása alá... Ha talán az előjáték némi vastagabb kitételek miatt a cenzurán át nem mehetne, akkor az kimaradhat! Mondd meg Komlószy-nak — de mivel semmi vétek benne nincs — szeretném, ha azzal játszanák el. Olvasd el hát, aztán vidd ahova akarod: Ellingerhez vagy Komlószyhoz! De diáki állapotomat egyikkel se tudasd! ha talán mégis kérdeznének, mondd, hogy privátember vagyok — az előítéletek elhárítása végett«. E levélrészletek jól szemléltetik, hogy egy-egy kézirat mily könnyűszerrel elkallódhatott a reformkori »békés« viszonyok között is! Vajjon hol akadt el az érdekes kísérlet kézírata? A kassai jóbarátnál, a színháznál, a kiadónál vagy a cenzurnál? Valahonnan egyszer tán még elő is kerülhet....

Sárosi másik elveszett drámáját *A királyné titka* címmel szokás emlegetni. Középkori cseh tárgyú dráma, Nepomuki János ismert szerepével. Ezt a művét 1836-37-ben írta. Kézírata a szabadságharc viszontagságai után is fennmaradt. Sárosi veje, Viczmándy Győző be is mutatta Jókainak, aki a drámának a fenti címet adta. A darabot Jókai ajánlásával benyújtották a Nemzeti Színházhoz, és ott nyoma veszett. Úgy elsüllyesztették, hogy azóta sem került elő. Mert hát a kiegyezés éveiben ismét nem lett volna ildomos Sárosi nevével felkavarni a közvéleményt....

A világi katasztrófa után Sárosi feketelistára került, az *Arany Trombita* példányait pedig a hatóságok mindenütt megsemmisítették, ahol csak hozzájutottak. Számos példányt maguk a tulajdonosok égettek el, mert a forradalmi költemény rejtegetőire is börtönbüntetés várt. E barbár könyvpusztításról szól az »*Arany Trombita*« *elégetőihez* c. verse.

Bujdosása második felében (1850 szept.-1852 dec.) Gyöngyösön rejtőzködött Sorsich Albert álnéven. Barátnője, Sorsich Júlia (aki egyébként honvédhadnagy volt a szabadságharcban) bajtársi hűséggel állt mellette. Amikor Sárosit 1852 végén elfogták, Sorsich Júlia gondoskodott mindazon kompromittáló iratok megsemmisítéséről, melyek a költőt is, őt is súlyosabb helyzetbe sodorták volna. Sajnos, ezekkel az iratokkal együtt Sárosinak számos költeménye is elpusztult, köztük *Fátyolozott Trombita* című készülő versciklusa, melyet a szabadságharc bukása után a nemzetre szakadt megpróbáltatások költői emlékének szánt. (Újabbán úgy tudjuk, hogy a fennmaradt bujdosó-énekek is voltaképpen a *Fátyolozott Trombita* szét-szórt darabjai.) A gyöngyösi kéziratok megsemmisítése miatt bajos arra a kérdésre felelni, hogy vajjon milyen gazdag volt Sárosi termése a bujdosás éveiben? Minden jel arra mutat, hogy Gyöngyösön szorgalmasan dolgozott. Valószínű, hogy 48 ótaírt verseit is itt rendezgette, csiszolgatta.

A bujdosás éveiből néhány verset és töredéket a költő barátai és ismerősei (Zalár József, Vachott Sándorné, Abonyi Lajos, Hegedüs István) őriztek meg számunkra. Az Újépületben írt börtöndalok közül egypárat fogolytársai (Lövey Klára, a debreceni Kémeri Károly, a mezőtúri Farkas Imre) jegyezték föl.

Szerencsére, az a tisztelet és szeretet, mellyel barátai és hívei a sokat szenvedett költőt és a melegszívű bajtárs iránt viseltek, évtizedeken át továbbélt; ők aztán egymásután hozták nyilvánosságra Sárosi kéziratban maradt, ismeretlen verseit. Sárosi halála után két író-barátja: Sarkady István és Rákosi Tóth László készült megvalósítani a költőnek azt a

tervét, hogy újabb versei is kiadassanak. 1862-ben egy Sárosi-émlékalbumra hirdettek előfizetést. Az emlék-kiadványban Sárosi verses és prózai munkái mellett barátainak (Arany János, Tompa Mihály, Lisznyai Kálmán, Egressy Gábor stb.) egy-egy költeménye s néhány egyéb közlemény (Sárosi életrajza) szerepelt volna.

Amint azonban a hatóság a kiadvány előkészületeiről értesült: a kész hasáblevonatokat tüstént lefoglalta, a szedést megsemmisítette és Sarkadyt haditörvényszék elé állította. S mindezt csupán azon elterjedt híresztelésre, hogy az albumban az *Arany Trombitát* is közzéteszik! A zsarnoki hatalom e kíméletlen fellépését — többek között — egy sajátos körülmény raagyarázza. Ugyanis Zsófia főhercegnő, Ferenc József anyja (ki befolyását a kormányzatban egészen a kiegyezésig érvényesítette) — az *Arany Trombita* némely célzásai miatt vérg sértve — akként nyilatkozott, hogy még az is halált érdemel, aki az *Arany Trombita* költőjét dicsérni merészei. . . Pedig a kiátkozott költő akkor már egy éve porladt a Kerepesi-úti temetőben.

Sárosi nem érthette meg, hogy *Arany Trombitáj*át új kiadásban adhassa az olvasók kezébe. Csak hat évvel halála után, a kiegyezés esztendejében látott újból napvilágot költeményének néhány részlete — nemcsak a huszárról szóló VIII. lehelet!) s csak újabb másfél-évtized múlva kerülhetett sor a mű új kiadására. De ezek a kísérletek még erősen magukon viselik a sajtókorlátozás jeleit. A kényes célzásokat, utalásokat törölni kellett, vagy — ami még rosszabb — meghamisítani egy-egy önkényesen betoldott kifejezéssel.

Aldor Imre »A forradalom költészeté« c. antológiájában (1867), az *Arany Trombitából* hat leheletet mutatott be részben vagy egészében. (De már az antológiának »*Arany Furulya*« c. új kiadásában mindössze három lehelet!) Aldor Imre publikációja is magán hordja a cenzúra bilincseit. Tilos lett a szabadság, a hajdani dicsőség, valamint a *tirannus* emlegetése, továbbá az *osztráknak, németnek, vasasnak* ellenségként való feltüntetése, stb.

Az Aldor Imrétől kezdeményezett felelőtlen eljárás másfél évtized múlva újból megismétlődött, amikor Abafi Lajos »Sárosy Gyula Összes Művei«-nek kiadására vállalkozva, az *Arany Trombitát* is közölte (1881). Abafi megalkudott azzal a helyzettel, amely a mű »kényes részeit« illetőleg akkor (s még sokáig) fennállott. A 2648 sorra terjedő költeményből 155 sort teljesen kihagyott (a terjedelemnek mintegy 6%-át). Számszerűleg is jelentős veszteség, de tartalmilag még súlyosabb. Mert éppen azokat a részeket hagyta ki, amelyek legerőteljesebben fejezik ki a költő megalkuvást nem ismerő forradalmi magatartását és szókimondó, bátor egyéniségét. Természetes, hogy e kényszerű csonkítások miatt Abafi szövege sokszor teljesen érthetetlen. Ezenfelül önkényes módosítással (az erősebb kifejezések »enyhítésével«) további 82 sort meghamisított. Az 1951-i kritikái kiadásig, tehát hetven éven át, közönségünk jórészt csak e szánalmasan megcsonkított szövegben olvashatta az *Arany Trombitát*, mert az eredeti, 1849. évi tüzeltel-vassal pusztított debreceni kiadás könyvészeti ritkasággá vált. (Mindezt részletesebben ld. *Arany Trombita* kiadásunkban, 1951.)

Abafi Lajos kiadói eljárását már sokan s méltán elítélték. Az említett kiadásban e sorok írója is súlyosan megbélyegezte. De tartozunk az igazságnak, hogy »Sárosy Gyula Összes Műveinek« kiadásáról szólva, legalább jószándékát némileg elismerjük. Hiszen a kiadás óta eltelt hetven esztendő azt bizonyítja, hogy Abafi fáradozása megismerő volt egészen haszontalan. Nem az ő feladata lett volna Mikes, Kármán, Kazinczy, Csokonai, Vitkovics, Katona József, Gaál József, Sárosi, Vajda János és mások összegyűjtött műveinek kiadása. Ez első sorban a Magyar Tudományos Akadémia és az ennek égíse alatt működő Kisfaludy-Társaság kötelességeinek körébe tartozott. De minthogy ezek az »illetékes szervek« nemzedékeken át nem végezték el e fontos feladatokat: az irodalomtörténészek és részben kiadónak is dilettáns Abafi-Aigner Lajos vállalkozott — jobb híján! — mintegy hézagpótlásul e munkálatokra. Nem lehet tagadnunk: feladatait kellő hozzáértés nélkül, felületesen s tudománytalanul látta el. Ez az ő egész Nemzeti Könyvtár című vállalatára árnyékot vet. De másfelől el kell ismerni, hogy legalább *félmunkát* végzett akkor, amikor mások — hivatalosak és illetékesek — *semilyen munkát* sem végeztek el ugyanezen a téren. Tudománytalan és megbízhatatlan kiadványaival jól-rosszul mégiscsak áthidalt bizonyos szükségleteket, abban a reményben, hogy az illetékesebbek majd egyszer nála különbül megcsinálják. . . S mi történt? A hivatalosak és illetékesek nagyrészt utóbb sem tették fölőlegessé Abafi önként vállalt, nemhivatalos ténykedéseit. Kármán és Katona József műveit (két-két kötetben), Kazinczy műveinek egy részét (öt kötetben), Vitkovicsot, Gaál Józsefet, Szemere Miklóst, Sárosit (egyenként három-három kötetben) mai napig is — hetven év múlva! — csak az ő hibásan készített kiadványaiból olvashatjuk. Nemzedékek karhoztatták Abafi sikerületlen kiadványait (s tesszük mi is Sárosi-kiadásával kapcsolatosan!), de mindedig senki sem helyettesítette jobbal az ő kiadói ballépéseit.

Mármost — ami sajátosan Sárosi műveit illeti: a múlt irodalompolitikáját ismerve, határozottan állíthatjuk, hogy ha Abafi 1881-83-ban közre nem bocsátja a maga három-kötetes *hibás* kiadványát — mai napig sem lenne aránylag teljes Sárosink! A legilletékesebb szerv a Kisfaludy-Társaság (amely költőnket már 1846-ban tagjául választotta) beérte a

Sárosi személyes tisztelőben nemelkedett Vadnai Károly emlékbeszédével (1889), de többé soha fel nem újította emlékét, nem hogy műveiből bár egy kötetnyit kiadott volna.

Igaz, Abafi Sárosi-kiadása hemzseg a tévedésektől és hibáktól. Ezek miatt a szövegek új kiadásában vissza kell mennünk az eredeti közlésekig és kéziratokig. De ahol ilyenek nincsenek: mégiscsak az ő általa megmentett néhány tucatnyi vers közlése az egyetlen forrás. Hogy ezek egyáltalán fennmaradtak, hogy hetven évvel ezelőtt megmentette, összegyűjtögte őket, s a költő emlékét kiadványaival neimzedékeken át táplálta: mégiscsak övé az érdem.

Abafi szövegközlései részint a kiadó hozzánemértő beavatkozásából eredő sérüléseket mutatnak, részint pedig a felületes hamarmunka következményeit sínylik. Álljon itt néhány jellemző példa. Pusztán a szavak egybeírásából vagy különírásából súlyos értelemzavaró hibák keletkeztek az ő kiadásában. Sárosi egyik korai szép versének (*Lovasy dala*, 1838) első strófája például nála teljesen érthetetlen, mert szerinte: »Könyörgésére hűnyt Igasság nap helyén, A rémfényű szurony Villan meg éjjelen«. Holott a mondanivaló helyes feltüntetésével s a kézirat hibátlán szövegének tiszteletbentartásával: »Könyörgésére hűnyt Igasságnap helyén A rémfényű szurony Villan meg éjjelen«. Közlésében érthetlenné válik a *Börtöndal* következő részlete is: »Börtön az isten, melybe a vakság Fogva van, és a biblia hív«. Ez úgy hangzik, mintha a foglyot vagy az olvasót a biblia hívná, holott a helyes értelem (amit egy későbbi sajtókezelő átdolgozása is kétségtelenül bizonyít) a következő: Börtön az isten, melyben a vakság és a bibliahív (vagyis a vakbuzgó!) fogva van... Mäskor egyetlen betűnek figyelmenlül közlésével teszi tönkre Sárosi verseit. Pl. az *Aradi népdal* szermes hajadona inti a pajkos legényt, hogy se a Marosra, se az erdőre, se a tanyára ne vigye őt, mert az ránözve merő veszedelem. Míg a következő strófákban jön a fordulat: »De vígy engem a templomba... Állj velem a pap elébe, Hú szívét viszek cserébe...« stb. Abafi a 2. és 3. strófa sorkezdeteinek (»Ne vígy engem...«) analógiájára a 4. strófa első sorát is így kezdi: »Ne vígy engem a templomba...« stb. s ezzel — egyetlen betűhiba miatt! — a kedves, enyelgő dal ügyszólván teljesen értelmét veszti. Hasonló értelmetlenség jött ki abból is, hogy Abafi Sárosinak egy 1856-ból való versét két különböző szövegváltozatából egybeolvasztotta. Az egyik változatban a vers címe: *Mostoha*, s ennek megfelelően a vers utolsó két sora így hangzik: »Ne jussatok lányok Soha mostohára«. A másik változatban nincs szó mostoháról. Ennek megfelelően címe: *Szeretek, szeretek...* Utolsó két sora pedig így szól: »Így hajtsatok lányok A világ szavára!« S mit tesz Abafi? Ez utóbbi változatot közli, de *Mostoha* címmel; emiatt aztán az olvasó akárhogy is forgatja, sehogysem érti a cím és a vers összefüggését. Hasonló metamorfózissal lesz Abafinál az *acélból a cél*, *Adél-ból a dél*, Nagy *Bellából* Nagy *Béla*; letűnt *kor-ból* letűnt *kör*, *könnyeső-ből kéneső*, a *vér* tengeréből a *vész* tengere, s a Gyöngyösön rejtőzködő Sárosi álnevéből: Sorsich *Albert-ből* Sorsich *Antal*, valószínűleg azon az alapon, hogy a bujdosó Sárosit egy Pájer *Antal* nevű költő-barátja segítette Gyöngyösre... Sárosi így énekelt: »Lásd a Csiga (t. i. Csiga-vendéglő) gyöngyöket szül, S gyöngye egy-egy Arany János, Abafi pedig így torzít: »Lásd a csiga gyöngyöket szül, S gyöngé egy-egy Arany János...« De legyen ennyi elég ezekből a példákból.

Abafi idegen, tehát nem Sárositól származó verseket is közöl kiadványában. Így az »Összes Művek« I. köt. 149. lapján olvasható *Előre* című verset Bolgár Emil, Sárosi »Trombita« c. lapjának egyik fiatal munkatársa írta; a II. kötetben (26. és 228. l.) olvasható *Kertben* és *A jó szolga* c. verseket pedig Zalár József, Sárosi meghitt barátja. Abafi ugyan helyesbíti e baklövéseit a III. köt. elején közölt terjedelmes Sárosi-életrajzában (az LI. lapon), de amelyik olvasója ezt a Sárosi színműveit és prózáját tartalmazó III. kötetet nem veszi kézbe, az mindvégig abban a téves hiszemben marad, hogy azok is Sárosi versei, bár az egyiket (*A jó szolga* címűt) témája és felfogása miatt sehogysem illesztheti Sárosi munkái közé. De van még egy negyedik idegen vers is Abafi Sárosi-kiadásában, amiről sem Abafi nem tud, sem Sárosi többi méltatója, s amely Endrődi Sándor antológiájába (*A magyar költészet kincsesháza*, 763-4 hasáb) is bekerült Sárosi verseként. *A vén huszár* c. vers ez, Szelestey László szerzeménye. (Hogyan, milyen félreértések és szerkesztői felületesség következtében jutottak e versek Sárosi »Összes Művei« közé: Sárosi költeményeinek készülő kritikai kiadásában fejtem ki.)

Abafi Sárosi-kiadásának legsúlyosabb fogyatékössága azonban a versek időrendjének teljes semmibevétele. Sárosi kisebb költeményeit — az 1858. évi kiadványhoz hasonlóan — ő is időrendi megjelölés nélkül, témák és műfajok szerint csoportosítja. De még ezeken az ötlet-szerű kereteken belül is úgy össze-vissza hányta a verseket, hogy nincs egyetlen olyan ciklusa, melyben az azonos évkörön belül írt költemények együtt lennének, keletkezésük rendjében. Legtöbbször a későbbi versek vezetnek be a ciklusokat, s a korábbiak csak azután következnek. Olyanformán, hogy halott feleségét előbb elsirattatja a költővel, majd pedig mint hajadonnak udvaroltat neki. Előbb közli börtön-dalait, s csak ezek után a bujdosás idejéből valókat; előbb a Budweisban (1860) írottat s csak azután az Újépületben (1853) keletkezett néhány versét, stb.

De még ezen a rendszertelen össze-visszaságon is sokat segített volna, ha legalább megfelelő jegyzetanyagot közöl a versek keletkezéséről, illetőleg első megjelenésének időpontjáról. Jegyzetet azonban csak az I. kötet 63 verséhez ad, ellenben a II. kötet 181 versét minden jegyzet nélkül publikálja. E mulasztását nem lehet eléggé sajnálnunk, mert bizonyára élénk visszhangja támadt felhívásának, midőn 1880-ban felkérte »jeles költőnk számos barátait és tisztelőit, hogy birtokukban levő kézirati költeményeit, prózáit, leveleit, stb. akár eredetiben, akár hű másolatban közöljék...« E források megjelölése az elmaradt jegyzetekben az utókor számára is eligazítást nyújtott volna.

Az Abafi-féle »Összes Művek«-ből költőnk fejlődésének állomásai a legnagyobb fejtörés árán sem állapíthatók meg, és ez a Sárosi-irodalomban is súlyosan érezte hatását. Mert — hiányozván verseinek időrendi csoportosítása — a vele megértéssel foglalkozó szakembereknek sem volt világos, tiszta áttekintésük fejlődésének állomásairól. Így aztán a költő mostoha »végzete« szükségszerűen továbbfolytatódott a művek sorsában.

Csak kisebb költeményeinek kronológiai felsorakoztatása teszi majd lehetővé, hogy kialakítsuk azt a Sárosi portrét, amelyet az irodalomtudomány mai útmutatása nyomán helyesnek, igaznak és valóban a sajátunknak érzünk.